

NĚKOLIK POZNÁMEK K DĚJINÁM CHRUDIMSKÉHO A PARDUBICKÉHO ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ NÁRODNÍHO OBROZENÍ

Milena LENDEROVÁ

I.

Zanikání pozdněstředověkých struktur s sebou přineslo vzrůstající nároky na duchovní a fyzickou zdatnost jedince, bez ohledu na jeho postavení či pohlaví. Nové požadavky na schopnosti pracovní síly, historicky vzniklé s počínající průmyslovou revolucí, vyvolaly úvahy o nové organizaci a charakteru vzdělání, zdůraznily význam školy jako přípravy pro praktický život. Vědomí nevyhnutelnosti těchto změn se postupně promítlo do zákonodárství evropských zemí. Pruský příklad a praktické potvrzení převahy Pruska nad rakouskou monarchií přiměly ke školským reformám jako součástí široce založeného reformního úsilí také Marii Terezii.

Situace, z níž měly plánované změny vyjít, na první pohled katastrofální, nebyla zcela beznadějná: vyšší školství vcelku odpovídalo společenské poptávce, primární síť základního školství se pak podařilo vybudovat v souvislosti s restitucí far zaniklých v letech třicetileté války. V některých místech, mj. v Chrudimi a Pardubicích, nebyla kontinuita městského vzdělání, započatá vznikem partikulárních škol, nikdy úplně přerušena. Soupis obyvatel podle víry z roku 1651 zachytil v Chrudimi dvě a v Pardubicích jednu živořící učitelskou rodinu.¹ Existence škol v obou místech potvrzuje i šetření provedená pražským arcibiskupstvím v letech 1676 - 1677 a 1700 - 1701.

Přestože by si porovnání výchozích pozic pro přeměny základního školství Chrudimi a Pardubic vyžádalo podrobnějšího zkoumání především hospodářských podmínek, je již na první pohled zřetelná odlišnost politického postavení obou měst:

1) Státní ústřední archiv Praha (dále SÚA Praha), SM-R-109, sg. Ch 11, f. 11, sg. Ch 23, f. 8.

Chrudim byla městem krajským, královským, patřila mezi východočeská věnná města. Pardubice, město vždy poddanské, bylo od roku 1560 centrem jednoho z panství komorních, což již samo o sobě představovalo výhodu při zavádění zákonných reformních opatření nejen ve školství. Později pak, díky stavbě železnice, získaly Pardubice ještě před zánikem patrimoniálního zřízení výhodné startovní podmínky pro rozvoj podnikání, jehož průvodním znakem byl výrazný růst počtu obyvatel:

rok:	Chrudim	index	Pardubice	index
1785	623 domů		551 domů	
1835	5712 obyv.	100	3546 obyv.	100
1843	5976 obyv.	104,6	4017 obyv.	113,3
1869	9446 obyv.	165,4	9625 obyv.	271,4

Stagnace a následný regres českých královských měst byly zřetelné již v době předbělohorské, události třicetileté války tento trend prohloubily. Výraznější postižení královských měst se nutně projevilo i v oblasti vzdělání: dostatečně výmluvný je tereziánský katastr - zatímco Pardubice mohly vydržovat kantora a čtyři školní mládence, fase pro Chrudim uvádí školního mládence pouze jednoho.² Vedle nižších městských škol se nacházely v obou městech i náznaky školství středního. Po polovině 17. století začali v Chrudimi vyučovat kapucíni, kteří v roce 1762 získali povolení k otevření gymnázia.³ Pardubické gymnázium vzniklo z iniciativy tmnějších minorit již v listopadu 1728.⁴

Pokud do poloviny 18. století rezidovala stará feudální představa o výlučnosti gramotnosti a její zbytečnosti pro široké lidové vrstvy, pak vlivem představitelů oficiálního rakouského osvícenství J. H. G. Justiho a J. Sonnenfelse dochází ke změně v názoru na lid, jemuž je - jako základnímu činiteli hospodářského rozvoje - přiznáno právo na vzdělání. Na základě těchto názorů přistupuje stát nejprve k realizaci reformy vysokého a částečně středního školství. Důležitým krokem bylo založení studijní dvorské komise ve Vídni v roce 1759, v čele s vídeňským arcibiskupem C. A. Migazzim jako předsedou a císařovniným osobním lékařem G. van Swietenem jako místopředsedou.

Hnutí za školské reformy se aktivizovalo na přelomu 60. a 70. let 18. století. Současně byl hlavní důraz položen na školství nižší, základní, s cílem stanovit všeobecně závaznou školní povinnost jako základ vzdělání nejširších lidových vrstev. Pasovský biskup hrabě Ernst z Firmiana předložil 30. května 1769 Marii Terezii návrh reorganizace základních škol, jež měla být provedena státní mocí. Císařovna pověřila kancléře Rudolfa Chotka šetřením o stavu nižšího školství v monarchii. Z poznatků Chotkovy ankety bylo zřejmé, že hlavním nedostatkem

základního školství je nedbalá školní docházka a špatné materiální zabezpečení škol.⁵ Z Chotkova šetření, provedeného v letech 1772 - 1774, se dochovaly písemné zprávy o stavu jednotlivých škol. Podle nich si můžeme učinit přibližný obraz o školství v Chrudimi i Pardubicích.

Do chrudimské školy bylo zapsáno 805 dětí z města a nejbližšího okolí. Kolik jich skutečně do školy chodilo, nevíme, lze předpokládat, že to byla sotva čtvrtina. Ve fasi je zapsáno pět učitelských sil, všichni byli současně hudebníky, těžko říci, který z nich skutečně učil. Nejstarší z učitelů, Pavel Wolf, označovaný jako "Virtuoser Musikus", dostával celkem 186 zlatých a 4 sudy piva ročně, navíc 60 zlatých ze štoly, což byl na tehdejší dobu, kdy učitelé v průměru pobírali 130 zlatých ročně, velmi slušný plat.⁶ Wolf však vůbec neučil, město ho platilo za jeho muzikantské dovednosti, což odpovídalo soudobému trendu, kdy si městské rady považovaly více hudebních schopností učitele než jeho eventuelních kvalit pedagogických. Vedle městské školy byla v Chrudimi od roku 1765 německá škola pro děti vojenského pluku Fabris-Pallavicini.

Do pardubické školy mělo v roce 1772 docházet 297 dětí, chodilo pouze 80, tj. 26,9 procent. Při škole byl dětský pěvecký sbor. Učitel Josef Klazar pobíral 104 zl. 34 krejcarů ročně, navíc dostával pivo, hrách a krupici.⁷ Děti byly rozděleny do dvou tříd, místo již starého a nemocného Klazara učili jeho dva pomocníci, katechismu vyučoval kaplan. Zřejmě v roce 1773 vystřídal Klazara Antonín Petříček, jemuž pomáhali Matěj Diviš, František Poláček a Josef Dvořáček, po brzké Dvořáčkově smrti pak Josef Ešner. Vedle této školy, jež byla v péči města, bylo v pardubicích několik škol soukromých, tzv. pokoutních.⁸ Školní budovy v obou městech byly ve špatném stavu a počtu zapsaných dětí nestačily.

Při reformování nižšího školství v monarchii se studijní dvorská komise rozhodla řídit zásadami, na jejichž základě reformoval nižší školy v pruské Zaháni augustiniánský opat Jan Ignác Felbiger. Komise prosadila jeho pozvání do Vídně, reformátor přijel 1. května 1774. Poměry v rakouské monarchii dobře znal a tak jeho Allgemeine Schulplan für die deutschen Normal-, Haup- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erblanden je symbiózou zaháňských zkušeností a specifických forem rakouského osvícenství.

Dne 6. prosince 1774 se Felbigerova osnova císařským rozhodnutím stala zákonem. Cíl reformy byl zřejmý z úvodní preambule: "Výchova mládeže obého pohlaví jest nejdůležitějším základem blaha národu".⁹ Základními organizačními normami Felbigerova patentu byla kategorizace škol - v hlavních městech zemí byly

- 5) J.Šafránek, Vývoj soustavy obecného školství v království Českém od roku 1763 - 1895. Příspěvek k dějinám českého vyučování. Praha 1897, s. 39.
- 6) SÚA Praha, Školní fase (dále ŠF), inv. č. 2, inv. č. 3, kart. č. 7. J.Hanzal, Nižší školy v Čechách v 17. a 18. století. Muzejní a vlastivědná práce, 1972, s. 164.
- 7) SÚA Praha, ŠF, inv. č. 1, kart. č. 2, inv. č. 2, kart. č. 7.
- 8) J.Sakař, Dějiny, 20.
- 9) V.Štverák, V.Mrzena, Felbiger a Kindermann, reformátoři lidového školství, Praha 1986, s. 96.

2) Tereziánský katastr český, sv. I, Rustikál, Praha 1964, s. 300-301, 311.

3) J.Šafránek, Školy české, obraz jejich vývoje a osudů, I, Praha 1913, s. 107, 109.

4) J.Sakař, Dějiny pardubských škol, in Jubilejní výroční zpráva c. k. státní reálky v Pardubicích, Pardubice 1913, s. 18.

otevřeny školy normální s přípravkou pro učitele, v krajských městech školy hlavní, v ostatních městech a venkovských obcích pak školy triviální- povinná školní docházka pro chlapce i dívky šesti- až dvanáctileté, zavedení tzv. opakovacích hodin pro mládež od třinácti do dvaceti let. Veřejná školy měla vzniknout všude tam, kde bylo sídlo fary a 90 - 100 dětí školního věku. Podle možností měly být zakládány školy pro dívky, těch však bylo ještě v první polovině 19. století vcelku málo. Patent rovněž upravoval učitelské vzdělání a stanovil zásady dozoru nad školstvím, pokyny pro vybírání školného (chudé děti měly být od poplatků osvobozeny), určil zhruba obsah vzdělání. O materiální záležitosti škol se měl starat magistrát či vrchnostenský úřad, část hmotných potřeb byla kryta centrálně, z tzv. zemského školního fondu, zřízeného v roce 1773. Zákon byl věcný, jasný, odpovídal osvícenskému pohledu na společnost a mohl se stát solidním východiskem pro úpravu základního školství. Úspěch jeho aplikace však závisel na celé řadě okolností, především na odpovídajících materiálních podmínkách, na pochopení vrchnosti, kléru, učitelů a rodičů, proto výsledky realizace neodpovídaly vždy možnostem patentu.

Uskutečňování zákona v jednotlivých zemích monarchie měly zajistit školní komise, podřízené studijní komisi ve Vídni, byly součástí gubernia a řídily veškeré školství v zemi. V roce 1775 vznikla tato komise i v Čechách, v jejím čele stál hrabě Karel Clary Aldrigen, referentem pro základní školy byl Ferdinand Kindermann.¹⁰ Na úrovni vikariátu byl dohledem nad školstvím pověřen příslušný vikář, v místě dozírali duchovní správci, jejichž vliv byl o to bezprostřednější, že sami většinou působili jako učitelé náboženství. Laický dohled nad školami vykonávaly městské či vrchnostenské úřady. Uvedený dozorčí systém zdokonalil v roce 1783 Josef II., který dekretem z 30. srpna zavedl funkci krajských školních komisařů. V Čechách byli tyto dozorcí zřízení až dekretem ze 14. září 1786 a dosazení v průběhu roku následujícího. V Chrudimském kraji se stal prvním krajským školním komisařem Ignác Schütz, původně učitel hlavní školy v Jindřichově Hradci.

Primárním krokem v realizaci Schulpatentu v Čechách bylo založení normální školy v Praze na Malé Straně v listopadu 1775. V poměrně rychlém sledu byly pak otevírány další školy, takže do poloviny 90. let vznikly hlavní školy v Berouně (1795), Bohosudově (1790), Brandýse n. Labem (1777), České Lípě (1780), Českých Budějovicích (1791), Českém Krumlově (1783), Domažlicích (1779), Dvoře Králové (1791), Hradci Králové (1776), Chebu (1789), Chomutově (1788), Chrudimi (1779), Jáchymově (1789), Jičíně (1783), Jindřichově Hradci (1777), Klatovech (1783), Kolíně (1793), Kutné Hoře (1776), Liberci (1777), Litoměřicích (1789), Mladé Boleslavi (1787), Německém Brodě (1779), Ostrově n. Ohří (1776), Pardubicích (1778), Písku (1794), Plzni (1780), Poličce (1790), Pelhřimově (1781), Rakovníku a Strakoněcích (1787).¹¹ Nově vzniklé hlavní školy nahradily v řadě míst gymnázia. Při aplikaci školských reforem byla totiž zřetelná tendence k určité

10) Ferdinand Kindermann, ped. reformátor, na konci života biskup litoměřický.

11) L.R. Wilfling, Kalender für Aufseher, Katecheten und Lehrer des Nationalschulen in Königliche Böhmen auf das Jahre 1796.

nivelizaci školství: všeobecná dostupnost nižšího vzdělání měla být vyvážena likvidací velké části stávajících gymnázií, prováděné na základě dvorského dekretu z května 1777. Jejich zániku napomohlo předchozí zrušení jezuitského řádu a tak z původních 44 gymnázií v Čechách jich ve školním roce 1778-79 zůstalo jen 16.¹² Zrušeno bylo rovněž minoritské gymnázium v Pardubicích, přes protesty městské rady, stejně jako gymnázium v Chrudimi.

Vývoj pardubické nižší školy je ukázkou péče, již správy kamerálních panství vzdělání svých poddaných věnovaly. Kindermann dostal od císařovny plnou moc, aby upravil školské poměry nejprve na kamerálních panstvích poděbradském, pardubickém, kolínském, brandýském a zbirožském, později na panství Točnicku, Králově Dvoře, Mirošově a Oseku. Ve spolupráci s F. A. Raabem se mu splnění úkolu podařilo. Pardubická škola, sídlící v malém a nevyhovujícím stavení v Bartolomějské ulici, byla před rokem 1775 trojtřídní. Její provizor, kaplan Josef Kautský, odchovanec vídeňského učitelského kursu a žák Felbigerův, prosadil otevření čtvrté třídy a rozšíření školy o učitelskou přípravku - preparandii, v roce 1776 se pak škola přestěhovala do domu, který za 950 zlatých koupil magistrát v Kostelní ulici.¹³ Díky těmto změnám mohla být škola 3. listopadu 1778 povýšena na školu hlavní a obdržet označení *c. k. krajská škola hlavní*.¹⁴ Ve škole působili vedle J. Kautského čtyři světských učitelé a dva minorité, kteří měli na starosti "tradirování humaniorum". O svědomitém přístupu bratří k výuce svědčí skutečnost, že se oba - O. O. Desider Scarwan i Gabriel Stifter odebrali do Prahy na učitelskou přípravku při nově zřízené normální škole, aby se seznámili s novými vyučovacími metodami. K zúročení takto nabytých zkušeností měli však sotva deset let, neboť v roce 1786 byl klášter zrušen, minorité zařazení do stavu světského kněžstva a pověřeni duchovní správou. Škola si polepšila co do umístění - v říjnu 1787 se mohla přestěhovat do budovy zrušeného kláštera. Výuka probíhala ve všech čtyřech třídách, dívky, vyučované dohromady s chlapci, navštěvovaly jen první dvě třídy. Na dobré úrovni bylo materiální zajištění učitelů. Škola využívala tzv. nadace Fiedlerovy, kapitálu 2000 zlatých, určeného původně k vydržování gymnázia. Obec přidala - vedle naturálií - 257 zl. 26 krejcarů. V roce 1786 se v pardubické hlavní škole pohybovaly platy učitelů mezi 113 zl. 40 kr. a 200 zl., o čtyři roky později byla dolní hranice zvýšena na 126 zl. 30 kr., což sice neodpovídalo dvorskému dekretu z 28. března 1778, podle kterého měl mít učitel hlavní školy 200 - 300 zl.,¹⁵ nicméně v praxi představovalo velmi dobrý zemský průměr.

Určité problémy s sebou přineslo zřízení učitelské přípravy - preparandie.

12) J.Hanzal, Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775 - 1848. Sb. archivních prací, XXVI, 1976, s. 243.

13) J.Sakač, Dějiny, 25.

14) A.Weiss, Geschichte der Theresianischen Schulreform in Böhmen zusammengestellt aus der halbjährigen Berichten der Schulen-Oberdirektion, II, Wien und Leipzig 1907, s. 8. J.Šafránek, Vývoj, s. 39.

15) J.Sakač, Dějiny Pardubic nad Labem, III-2, Pardubice 1923, s. 162. SÚA Praha, ŠF, inv. č. 2, kart. č. 14. L.R. Wilfling, Kalender, 1789, s. 57, 59.

Kursy, které trvaly tři měsíce a byly spojeny s praktickými výstupy, se naplno rozběhly až ve 30. letech 19. století, až do této doby byly počty žáků sporadické. Rovněž opakovací hodiny, zvané "nedělní škola", určené pro dospívající mládež, se prosazovaly jen s obtížemi.¹⁶

Chrudimskému magistrátu chyběly při zavádění nových opatření peníze, zdá se, že i zájem o školu byl menší. Hlavní škola vznikla jako náhrada gymnázia, zrušeného v roce 1777. Měla být trojtřídní, město ji dotovalo sumou 1200 zlatých ročně. Učilo se zde latině, psaní, kreslení, měřičství, zeměpisu, dějepisu a základům domácího a polního hospodářství. Škola zůstala v chátrající budově, postavené v základech bývalého královského hradu, kde měl k dispozici čtyři místnosti. 341 zapsaných dětí učili tři učitelé - sedmadvacetiletý Josef Stehlík, pětapadesátiletý Antonín Staráček a osmatřicetiletý Václav Hipius. Ani jeden z nich neměl potřebnou kvalifikaci, víme, že Stehlík strávil na přelomu let 1775 a 1776 tři měsíce v pardubické preparandě, kam ho tamnější ředitel Antonín Hlavsa přijal na žádost chrudimského magistrátu. Zda se zde doškoli i zbývající dva učitelé, nevíme.¹⁷ Každý z učitelů pobíral pouhých 12 zl. a 1 sud piva od města, k tomu 6 zlatých od kostela,¹⁸ což zdaleka neodpovídala běžným zvyklostem na hlavních školách. Boje mezi učiteli a magistrátem o zvýšení platů trvaly až do přelomu století.¹⁹ Stručně řečeno, praxe chrudimské hlavní školy neodpovídala v žádném ohledu zákonným ustanovením, v moci magistrátu nebylo tuto situaci změnit. Proto byla chrudimská hlavní škola, spolu s dalšími pěti hlavními školami v Čechách (dvě v Praze, dále v Benešově, Plané a Kladrubech) změněna ze školy hlavní na školu triviální. Jako důvod bylo uvedeno nedostatečné materiální zabezpečení školy a nezáměr magistrátu o výuku.²⁰ Náplastí mělo být udělení práva užívat označení "škola městská", tedy názvu, s kterým Felbigerův školní řád vůbec nepočítal. Výjimečnost městské školy spočívala v povolení učit podle osnov hlavní školy, nicméně v pouhých třech třídách. Význam této "výhody" byl prakticky nulový, ve škole byly totiž vedle katechety pouhé dvě učitelské síly, diferencovaná výuka ve třech třídách tak zůstala pouze na papíře. Po roce 1786 se počet dětí zvýšil - došlo ke zrušení německé vojenské školy a její žáci převedeni do školy městské.²¹

II.

Tereziánské a josefínské školství - Josef II. zdárně pokračoval v reformní činnosti své matky - bylo často obviňováno z germanizačních snah a obrozeneckou publicistikou 19. století, doznívající hluboko do století následujícího, byli jak oba mocnáři, tak především F. Kindermann označováni za hrobaře českého národa.

16) L.Sakař, Dějiny III-2, s. 153-154. Týž, Dějiny, s. 24.

17) SÚA Praha, ŠF, inv. č. 3, kart. č. 7. L.Šafránek, Školy, I, s. 159. Č.Florián, Chrudimská škola, kolébka reálného gymnasia v Chrudimi, 1863 - 1948, Chrudim 1948, s. 46-47.

18) SÚA Praha, ŠF, inv. č. 3, kart. č. 7.

19) Č.Florián, Chrudimská, s. 52an.

20) A.Weiss, Geschichte, II, s. 81.

21) Č.Florián, Chrudimská, s.45-49.

V počátcích reformovaného školství bylo vzdělání poskytované v mateřském jazyce žáků nezbytností - chyběli učitelé schopní němčině vyučovat. Do této doby bylo stěžejním programem školství prosazení povinné školní docházky s cílem odstranit negramotnost. Prvořadým úkolem bylo vytvoření čtecích dovedností jako předpokladu apercpece tištěného slova. Proto návrh barona Geblera z roku 1774 vytvořit moderní stát s jednotným jazykem, návrh, který se odrazil i v Schulpatentu, uvažujícím výhradně o školách německých, zůstal po dvacet let jen návrhem. Nicméně germanizaci s cílem vykořenit neněmecké národnosti v monarchii neměla ani vláda, ani školští reformátoři v úmyslu, smyslem takových návrhů bylo pouze jazykovou unifikaci posílit správní jednotu říše. Prosazování němčiny bylo tak hned zpočátku úspěšné pouze u poměrně úzké vrstvy obyvatelstva, především u lidí, kteří byli v těsné závislosti na vrchnostenských a zeměpanských úřadech. Důsledky těchto snad se plně projeví až koncem 18. a v prvních letech 19. století. Tehdy se také vytvářela postupně sílící obrana proti germanizačnímu tlaku - vlastenectví ztrácelo svůj zemský a nabývalo jazykový charakter.

Tereziánský školní řád předpokládal v článku 5 vyučování v mateřském jazyce, v článku 2 pak zavedení němčiny ve všech hlavních a normálních školách. Učit mládež němčině i tam, kde se běžně mluvilo česky, nařizovaly dvorské dekrety z 31. srpna a 18. října 1776. Jejich realizace byla však obtížná, narážela, jak již bylo řečeno, na nedostatek němčiny znalého učitelstva.²²

O konkrétních výsledcích německé výuky na českých školách informuje jednak Wilflingův Kalender,²³ jednak pozvánky k veřejným zkouškám, vydávané normální školou v Praze. Zprávy zde uváděné jsou však vesměs nesený v optimistickém tónu a úspěchy německého jazykového vyučování nadneseny. Již ve školním roce 1777-1778 zaznamenaly údajně úspěchy ve výuce němčiny hlavní školy v Brandýse n. L., Jičíně, Strakonících, Hradci Králové a také v Pardubicích.²⁴

Úspěchy pardubické hlavní školy byly dány objektivně - v městě jako sídle komorního panství byla němčina jazykem početného vrchnostenského správního aparátu. Německy se mluvilo i na radnici, do konce 18. století pronikla němčina do všech městských knih. Navíc zde byla tradice cizojazyčného vyučování - latinsky se v minoritním gymnáziu učilo již celé půlstoletí. Sami minorité se považovali za Čechy pouze v zemském smyslu, jazykově byli utrakvističtí a bez jakýchkoli problémů mohli tak němčiny jako základního prostředku komunikace používat i v nově vzniklé škole hlavní. Podle šetření gubernia znalo v roce 1778 němčinu velmi dobře jak všech pět světských učitelů, tak oba minorité. Těchto sedm učitelských sil se věnovalo více než 300 žákům školy.²⁵ O kvalitní výuce svědčí

22) B.Rieger, Z germanizačního úsilí XVII. věku. Drobné spisy Bohuše sv. pána Riegra, I, Praha 1914, s. 196-197.

23) Kalender für Aufseher, Katecheten und Lehrer in Königreiche Böhmen vydával od roku 1789 školní dozorce Kouřimského kraje L.R.Wilfling. Kromě školního kalendáře obsahoval všechna nařízení, týkající se školství, vydaná od roku 1774, články o školách, výchovné a didaktické problematice, zprávy o školství v Čechách. Vycházel do roku 1798.

24) A.Weiss, Geschichte, II, s. 7.

skutečnost, že v roce napsal královéhradecký biskup J. L. Hay do vizitační relace císaři, že "jest zdejší škola znamenitá"²⁶ - snad tím mínil i úroveň výuky němčiny.

Obě pololetí školního roku byla - v souvislosti s Felbigerovou osnovou - ve všech školách v monarchii uzavírána slavnostní veřejnou zkouškou: veřejná zkouška konaná v pardubické hlavní škole v obou pololetích školního roku 1787-88 předčila - pokud se týkalo německého vyučování - všechna očekávání. Sám krajský hejtman dával českým dětem německé otázky, děti odpovídaly i na ty nejtěžší "*eben so fertig als richtig*".²⁷

Poněkud jiná byla situace v Chrudimi - podle fase z roku 1778 byla Chrudim "*einen bömischen (!) Ort*", z učitelů mluvil německy jen Staráček, Stehlík byl němčinou "*ziemlich kundig*" a Hippius neuměl vůbec.²⁸ Situace se k lepšímu změnila až v roce 1791, kdy byl ustaven školním katechetou kapucín Donulus Kora.²⁹ Kora, když viděl, že vyučování náboženství "nejde dětem k srdci, protože mu nerozumí", přibral si k výuce náboženství ještě osm hodin konverzačních cvičení v němčině.³⁰ Vedle Kory učili němčině i učitelé Pazelt, Roesler a Stehlík, takže ve školním roce 1790-1791 si u veřejné zkoušky vysloužily i chrudimské děti pochvalu.³¹ Lze říci, že situace v Chrudimi byla typická pro většinu měst v českém vnitrozemí: ofenzíva němčiny jako důsledně prosazovaného učebního předmětu a do značné míry i jako vyučovacího jazyka mohla začít až na počátku 90. let, kdy již vyšlo z učitelských přípravek dostatečné množství českých učitelů, schopných komunikovat oběma zemskými jazyky.

III.

Kladným rysem osvěcenského školství chrudimského kraje byl rozvoj tzv. industriálního učení. Propagátorem této výuky se v Čechách stal Ferdinand Kindermann. Tento předmět chápal jednak jako prostředek k povznesení domácích zemědělské a průmyslové výroby, jednak jako možnost výdělku pro chudé žáky. K vytvoření vlastní koncepce industriálního vyučování (původní inspirace byla pruská) se Kindermann propracoval zhruba v letech 1777-1780 na základě experimentu, realizovaného ve škole v Kaplici na buquoyském panství. Své závěry si mohl ověřit v letech 1788 - 1789 při závědění industriální výuky na komorních panstvích. Cílem bylo seznámit žáky se základy pěstování a zpracování textilních surovin, chovu bource morušového, se sadařstvím, pěstitelstvím a včelařstvím. Specifický ráz měla mít industriální výuka v samostatných dívčích školách, kde měla

25) SÚA Praha, ŠF, inv. č. 3, kart. č. 8. Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen, Leipzig und Prag, VII, 1788, s. 10-11.

26) J.Sakař, Dějiny III-2, s. 154.

27) A.Weiss, Geschichte, II, s. 286.

28) SÚA Praha, ŠF, inv. č. 3, kart. č. 7.

29) Donulus Kora měl v Chrudimi jakousi soukromou střední školu, ve které připravoval žáky, k nimž po určitou dobu patřil i J. L. Ziegler, ke vstupu na gymnázium.

30) A.Weiss, Geschichte, II, s. 410.

31) Tamtéž, s. 425.

směřovat k utváření dovedností, nezbytných pro poslání a pracovní zařazení ženy v tehdejší společnosti.

Na komorním panství pardubickém se industriální učení rozvíjelo především zásluhou krajského hejtmána Josefa Duchka a ředitele panství Václava Wildta. Krátce po přestěhování pardubické hlavní školy do zrušeného kláštera začala v březnu 1788 Marie Anna Pátková vyučovat dívky pletení, šití a předení vlny. V roce 1792 si školačky předem vydělaly 64 zlatých 34 kr..³² Žáci čtvrté třídy se od roku 1788 pod vedením ředitele školy, jímž se po odchodu J. Kautského a úmrtí jeho nástupce Josefa Wiltnera stal na léta 1780-1791 kněz František Oppelt, seznamovali s pěstováním pohanky, turecké pšenice, různých druhů jetele, s udržováním ovocné zahrady a pěstováním zahradních rostlin.³³ Pardubická hlavní škola se tak vyznačovala úsilím prokázat nezbytnost vzdělání pro praktický život. Ve školní praxi mělo toto úsilí podobu hledání kontaktů mezi školními vědomostmi a běžnou každodenní prací. Zdatně si v tomto ohledu vedl učitel Jan Hartmann, pardubický rodák, malíř, absolvent vídeňské akademie, pod jehož vedením si žáci ověřovali své teoretické znalosti geometrie při měřických pracích v terénu. Ředitel komorního velkostatku zaměstnával některé ze starších chlapců o prázdninách při přeměňování polností a umožnil jim vcelku slušný výrobek, pohybující se mezi 30 a 40 zlatými.³⁴

V Chrudimi podporoval myšlenku industriálního vyučování především školdozorce Josef Beutel. Jeho zásluhou byla v roce 1781 zavedena do chrudimské školy výuka předení. Manufaktura v Linci, která se zájmem sledovala a podporovala tento experiment, věnovala chrudimské škole 50 kusů kolovratů a další materiál. Předem bylo nejprve svěřeno dětem ve vojenské škole: 25 dívek si vydělalo za 20 dní každá 52 krejcarů, tj. 2,5 krejcarů denně. K nim se později připojilo ještě 48 dětí - dcer městského obyvatelstva. Beutel najal na vlastní náklady učitelku, která se dívkám věnovala mimo vyučovací dobu.³⁵ O dalším vývoji industriálního vyučování v Chrudimi nemáme zprávy, je velmi pravděpodobné, že na počátku 19. století zaniklo - jako ostatně v řadě dalších míst. Pardubické komorní panství však tvořilo jednu z výjimek. Od počátku 19. století se zde zásluhou ředitele panství Štěpničky šířilo ovocnářství, u většiny škol vznikly ovocné sady. Sad při pardubické hlavní škole byl založen v roce 1813. Štěpnička zajistil pro učitele potřebnou literaturu a osobně dohlížel na jejich odborný růst. Učitelé směli ovocné stromky prodávat, což byl jistě vítaný zdroj příjmů. Po odchodu Štěpničky školní ovocnářství upadlo³⁶ a ožilo opět v třicátých letech: v lednu 1837 vyzval správce panství rytíř Clanner v souladu s guberniálním nařízením všechny obce panství, aby ve prospěch svých škol odstoupily část obecných pozemků, z nichž měli učitelé zřídit školní

32) A.Weiss, Geschichte, sv. I, Leipzig und Prag, 1905, s. 423, 483.

33) Tamtéž, s. 431.

34) A.Weiss, Geschichte II, s. 266.

35) Tamtéž, s. 69.

36) J.Sakař, Dějiny III-2, s. 158.

zahrady. Důraz byl kladen především na štěpařství, připouštělo se i pěstování zeleniny a květin. Učitelé, kterým se v těchto aktivitách nedařilo, prohlašoval pardubický patronát za neschopné spravovat školu.³⁷

IV.

Určité změny ve vývoji nižšího školství přinesl nový školský zákon, vydaný v roce 1805 z podnětu samotného císaře Františka II., jehož představy o tom, co mají znát děti, "náležející ve městech a ve vesnicích k oněm třídám společnosti, které si téměř všechno své živobytí opatřují námahou fyzických svých sil",³⁸ se výrazně lišily od představ iniciátorů patentu z roku 1775. Organizačním základem Schulpatentu zůstávala Felbigerova osnova, zákon jí však dal novou ideologickou náplň a dozorem nad školstvím pověřil výhradně církev, která rozhodovala především v otázkách náplně vyučování. Zákon platil s určitými změnami až do roku 1870, výrazně poznamenal především dobu předbřeznovou, znamenající ve vývoji nižšího školství období jisté stabilizace - chod školy byl přísně normativně určen, dodržování těchto norem sledovaly církevní i světské úřady. Tato skutečnost přispěla na jedné straně k vytvoření relativně příznivých vnějších podmínek pro kvantitativní rozvoj nižšího školství, na straně druhé však značně omezovala jeho rozvoj vnitřní.

Počet nižších škol rostl: v roce 1787 bylo v Chrudimském kraji 108 škol, v roce 1811 již 179 škol triviálních a 2 hlavní (v Pardubicích a Poličce), v roce 1816 183 škol triviálních a 3 hlavní (Pardubice, Litomyšl, Polička).³⁹ Zlepšila se i docházka do školy, třebaže Chrudimsko zůstávalo nejhorším krajem královéhradecké diecéze: v roce 1787 z 28 003 dětí školního věku školu skutečně navštěvovalo 21 029 žáků,⁴⁰ tj. asi 75%. V Hradeckém kraji to bylo 75,3 %, v Bydžovském 81 %, v Čáslavském 75,5 %.⁴¹ Docházka do pardubické hlavní školy byla však dobrá: již v roce 1791 docházelo ze 422 zapsaných dětí 390 (92,4 %), v r. 1810 ze 438 žáků 409 (93,4 %).⁴²

I z dalšího důvodu je toto období nesmírně důležité, neboť právě v době předbřeznové se postupně dotváří stavovské vědomí učitelů a vznikají základy jejich uvědomění národního. Zde sehrál nezastupitelnou roli časopis *Přítel mládeže*, vycházející za redakce Josefa Liboslava Zieglera od roku 1823 v Praze. Program časopisu, otisklý v jeho prvním čísle, byl lákavý: nabízel učitelům tribunu k výměně názorů, první možnost veřejné diskuse v dějinách českého učitelstva. Učitel byl sice i nadále považován za osobu podřízenou duchovnímu, nicméně Ziegler akcentoval specifické poslání učitele a jeho působení ve společnosti. Proto byl časopis přijat

37) Tamtéž, s. 158.

38) E. Strnad, *Didaktika školy národní*, I, s. 118.

39) J. Hanzal, *Příspěvek*, 237. *Schulfreund Böhmen*, I, 1817, sv. 3, s. 13-14.

40) J. Hanzal, *Příspěvek*, 237.

41) Okresní archiv Hradec Králové, Hlavní škola Hradec Králové, inv. č. 34.

42) Okresní archiv Pardubice (dále OA Pce), Hlavní škola Pardubice (dále HŠ Pce), inv. č. 3, s. 13-16.

učiteli vlídně a podnítil takovou vlnu příspěvkové aktivity, jež umožnila Zieglerovi navíc vydat v roce 1824 v Hradci Králové dva svazky sborníku *Věrný raditel rodičů, dítek, pěstounů a učitelů*. Příspěvkové prameny - vedle již zkušených publicistů M. D. Rettigové, J. M. Ludvíka, V. Nejedlého, M. S. Patrčky, J. Chmely aj. psali do obou Zieglerových časopisů i řadoví učitelé - však brzy vyschly. *Přítel mládeže* se od třicátých let potýkal s řadou obtíží přesto, že se Ziegler, od roku 1825 děkan v Chrudimi, snažil udržet původní trend i obsah. Teoretická úroveň časopisu nebyla nikdy na výši - mezi učiteli doby předbřeznové chyběly osobnosti. Ostatně ani Ziegler nebyl průrazným myslitelem a pedagogickým reformátorem, ale spíše zdatným organizátorem a iniciátorem, jehož přínos spočíval v národním probuzení učitelstva a v dovršení jeho emancipačního procesu. Bohužel tato pozitivní náplň časopisu na přelomu dvacátých a třicátých let mizí. Jako první jej, stejně jako spolupráci, o niž ho požádal F. A. Vacek, odmítl roku 1833 K. Vinařický, jehož nechuť k *Příteli mládeže* byla násobena i skutečností, že časopis až do roku 1841 nesmyslně lpěl na bratrském pravopisu. Ziegler rezignoval na vydávání *Přítele* v roce 1835, po jeho odchodu vypukla krize v plné síle a časopis přestal načas vycházet. Posléze se vydávání ujala hradecké konzistoř, která vedením pověřila profesora zdejšího biskupského semináře Antonína Stránského. Časopis vyšel znovu v květnu 1838 a převažovaly v něm články věroučného zaměření. Bývalý zájem učitelů již nezbudil, se svou kritikou se přidal i Karel Havlíček. *Přítel mládeže* v roce 1848 zanikl.⁴³

Přes uvedenou skutečnost, že Ziegler nebyl výrazným pedagogickým myslitelem, patří - spolu s A. Markem, F. A. Vackem, F. Vetešníkem, V. Zahradníkem aj. k druhé generaci obrozeneckých kněží, kteří neokázale, nicméně vytrvale a trpělivě budovali základy české národní školy. Své pedagogické schopnosti i dovednosti vlasteneckého agitátora si Ziegler prověřil již v době svého působení v královéhradeckém biskupském semináři. V roce 1824 otiskl ve zmíněném sborníku *Věrný raditel* článek *O hodnostech a důležitosti ouřadu učitelského*, v němž nastínil své představy o poslání učitele: "Za pravdu vůbec je známo, že mají - li lidé všech tříd a stavů od mocnáře až k nejmenšímu poddanému rozumní a dobří býti, zvláště s vyučováním a vychováváním mládeže první začátek učiniti musíme. Z tohoto ohledu je nejprostší učitel vesnický, plní - li věrně své povinnosti, jednou z nejdůležitějších osob v lidské společnosti".⁴⁴

V době příchodu J. L. Zieglera do Chrudimi nebyla situace v místním školství příliš utěšená. Třídy byly přeplněny zhruba čtyřmi stovkami žáků, budova nevyhovovala, úroveň výuky zůstávala v příkrém rozporu s požadavky doby. Učitelé F. Gutmann, V. Šašek a A. Kracek mezi sebou úporně válčili. Problémem zůstávala i školní docházka - děti, které pracovaly v chrudimské přádelně, nechodily do školy vůbec.⁴⁵ Ziegler, ještě předtím, než byl v roce 1832 jmenován vikářem (s touto

43) O časopise viz M. Kratochvíl, *První český pedagogický časopis Přítel mládeže*. Sb. Pedagogické fakulty v Hradci Králové, XLI, 1985, s. 177-188.

44) *Věrný raditel rodičů, dítek, pěstounů a učitelů*, Hradec Králové 1824, I, s. 2.

45) Okresní archiv Chrudim (dále OA Chr.), Vikariát Chrudim (dále Vi Chr.), inv. č. 25, kart.

funkcí souvisel i úřad okresního školního dozorce), se pokusil situaci částečně řešit zřízením detašovaných tříd na chrudimských předměstích, kde měl magistrát pronajmout vhodné místnosti. Hradecká konzistoř jeho návrh v srpnu 1827 schválila, plán však zhatil magistrát, právovárečné měšťanstvo a nakonec i sami znesváření učitelé. Teprve jako vikář prosadil Ziegler jednu expoziční třídu na Kateřinském předměstí.⁴⁶

Ziegler přišel do Chrudimi v době, kdy město rychle ztrácelo svůj výrazně český a patriarchální ráz. Úředníci a měšťské vrstvy byly již silně němčilé, němčina se postupně - v podobě nevábného česko-německého dialektu - prosazovala i mezi vrstvami lidovými. V městě se sice hrálo divadlo, konaly slavnosti a bály, ale vše bylo německé. Ziegler, přivyklý atmosféře Hradce Králové, který byl ve druhém a třetím desetiletí 19. století důležitým centrem vlasteneckého života, se musel být nutně cítit rozčarován. Přesto se nevzdal - přes zaneprázdnění, které práce děkana a později vikáře představovala - se pustil do "křisitelské" činnosti. Zavedl ve vikariátu učitelské porady (jako vikář vykonával dozor nad 28 školami), prosadil v kostele český zpěv, dbal na vzdělání učitelstva. Ve městě i okolí agitoval pro Matici českou, spolu s kupcem Janem Jiroutem a měšťanem Teodorem Čížkem patřil mezi její zakládající členy. Pod Zieglerovým vlivem se začalo v Chrudimi hrát české divadlo, v březnu 1839 se konala česká akademie.

Významnou součástí Zieglerovy činnosti byla péče o okresní školní a vikariátní knihovnu. V roce 1829 měla chrudimská okresní knihovna 66 svazků, o osm let později již dvakrát víc.⁴⁷ Pardubická okresní školní knihovna na tom byla o poznání hůře - v r. 1830 měla 44 svazků,⁴⁸ o jejím eventuelním dalším nárůstu nic nevíme. Ziegler, předsedající okresním učitelským poradám, nutil učitele k četbě. Knihy si údajně půjčovali převážně učitelé mladí, kteří si z četby vedli výpisky.⁴⁹

Ne ve všech školních záležitostech se Zieglerovi dařilo. Sám vcelku konfliktní osobnost, byl v trvalých rozporech (nejen kvůli škole) s chrudimským magistrátem, brzy přistoupily i konflikty s učiteli. Ve shodě s celkovým trendem, zřetelným v české vlastenecké veřejnosti již od 20. let 19. století, odmítal prosazovat němčinu jako vyučovací jazyk. Z tohoto důvodu se stavěl proti snahám o opětovné povýšení chrudimské školy na školu hlavní, o něž usiloval chrudimský magistrát podporovaný krajským úřadem už od prvních let 19. století.⁵⁰ Vzhledem k tomu, že chrudimská škola neměla statut školy hlavní, nebyl tlak na používání němčiny jako vyučovacího jazyka příliš silný. Němčině se učilo ve třetí třídě, na dotaz hradecké konsistoře odpověděl Ziegler 12. října 1841 následovně: "*dem ganzen Chrudimer Schuldistrikte*

č.3.

46) OA Chr., Josef Liboslav Ziegler, inventář pozůstalosti (dále JLZ), II, s. 248 - 249.

47) Y. Květcenský, Knihovny a knihovnictví. 1818 - 1848. Bibliografie zpráv a článků z novin, časopisů a almanachů. Hradec Králové 1965, s. 63-54, 124.

48) V královéhradecké diecézi byla menší jen knihovna v Třebouchovicích s 31 svazky a v Chrastu u Chrudimi se 3 svazky. Y. Květcenský, s. 63-64.

49) Y. Květcenský, s. 133.

50) Č. Florián, Chrudimská, 61 - 62. OA Chr., JLZ, II, 254.

*nur die Bohmische Nationalspreche herrschend sein, dass folglich den Kindern aller Trivialschulen... der Elementarunterricht nur in der bohmischen Sprache erteilt werde".*⁵¹

Málo se ví, že Ziegler patřil mezi propagátory tělesné výchovy. Zavedl tento předmět hned po svém příchodu do Chrudimi ve školním roce 1826-1827, výukou pověřil učitele Kracka. O tělocvik mělo zájem na 80 žáků. Nicméně chrudimský okresní hejtmán Jahn vyučování tomuto předmětu zakázal, k podobnému pokusu se v městě již nikdo nevrátil,⁵² dokonce ani po roce 1848, kdy jeho výuku umožňovala již nová školní nařízení.

V oblasti chrudimského vikariátu se Zieglerovi podařilo výrazně zlepšit docházku do školy. Podle vizitační zprávy o chrudimské škole z 29. září 1843 bylo do školy zapsáno 494 dětí, do školy na Kateřinském předměstí 141 dětí. Až na malé výjimky zapsané děti skutečně do školy chodily: na předměstí byla docházka údajně stoprocentní, v městě docházelo 470 dětí, tj. 95, 1 procent. Ve škole vyučovali dva katecheti, tři učitelé ve věku 33 - 72 let a 45letý (!) pomocník. Všichni učitelé byli členy diecézního penzijního fondu.⁵³

Ziegler, který zemřel 16. května 1847, se ještě dočkal povolení k opětovnému povýšení chrudimské školy na školu hlavní, stejně jako osamostatnění školy dívčí. Teprve po jeho smrti, v roce 1849, byla otevřena v Chrudimi dvojjazyčná učitelská příprava. Zieglerovy obavy se vyplnily i pokud se týče vyučovacího jazyka v obnovené hlavní škole - v elementární a první třídě se učilo česky, ve třídě druhé měly oba jazyky "stejně právo", ve třetí a čtvrté třídě měla němčina "právo výhradní".⁵⁴

Do pardubické hlavní školy, která, díky přístavbě provedené v letech 1826 - 1827, měla 6 učeben a 9 učitelských bytů,⁵⁵ mělo chodit v roce 1843 celkem 674 žáků. Z nich školu řádně navštěvovalo 611 dětí, tj. 88 procent. Učilo se česky i německy, přičemž ve čtvrté třídě byla zřetelná snaha používat němčinu jako vyučovací jazyk. Ředitelem školy a současně katechetou byl Antonín Havel. Vedle něj zde učili 4 učitelé ve věku 30 - 73 let a jeden učitelský pomocník.⁵⁶

Přes zřetelný kvantitativní nárůst, již běžně dostupné české učebnice, dobrou školní docházku a rozšířené učitelské vzdělání se české školství před polovinou 19. století potýkalo s řadou problémů. Proto se řešení školské problematiky stalo součástí programu revolučních let 1848-1849. Nutnost přeměny školských poměrů byla pocítována jak měšťanstvem českým, tak německým. Zatímco česká politika akceptovala především otázku vyučovacího jazyka a postavení učitelů, Němci si uvědomovali neústrojnost dosavadního školského systému vzhledem k politickým a ekonomickým změnám, k nimž došlo v průběhu 40. let 19. století. Dne 26. března

51) OA Chr., Vi Chr., inv. č. 1197, kart. č. 21.

52) OA Chr., JLZ, II, 262.

53) SÚA Praha, ŠF, inv. č. 4, kart. č. 29.

54) Č. Florián, Chrudimská, s. 67.

55) L. Sakař, Dějiny, I-2, s. 190.

56) SÚA Praha, ŠF, inv. č. 4, kart. č. 29.

1848 bylo zřízeno ministerstvo vyučování, ministři se však střídali, aniž by se do dějin školství nějak výrazněji zapsali. Zásady pro veřejné vyučování v Rakousku vypracoval již první z těchto ministrů, František Sommaruga. Představovaly model vzdělávacího systému, odpovídajícího potřebám rozvíjející se industriální společnosti. Mj. počítaly s rozšířením počtu hlavních škol, s prodloužením učitelského vzdělání, s částečným zrušením školního, se zavedením tělocviku jako učebního předmětu. Ironií osudu byla většina ze Sommarugových myšlenek uvedena v život až po porážce revoluce, některé z nich platily navíc jen po dobu velmi omezenou.

V říjnu 1849 zrušilo ministerstvo čtvrté třídy hlavních škol a změnilo je v nižší reálky, organizačně spojené se školami hlavními. Taková reálka vznikla rovněž v Pardubicích a Chrudimi (zde byla naštěstí v roce 1847 podstatně přestavěna školní budova, jinak by uvedená reorganizace nebyla vůbec možná). Výuka v nižších reálkách byla zahájena až ve školním roce 1851-52, neboť teprve v srpnu 1851 vydalo ministerstvo pro uvedený typ škol učební osnovy. Tato dílčí reforma se ne zcela osvědčila, proto byly na počátku školního roku 1855-56 čtvrté třídy hlavních škol opět otevřeny, nižší reálky zůstaly. Učební program těchto "podreálků" byl zřetelně přizpůsoben praktickým potřebám - vedle češtiny, němčiny, počtů, náboženství, zeměpisu a dějepisu byl důraz kladen na kreslení, přírodopis a přírodovědu. Pardubická podreálka měla zajímavý primát - byla patrně v Čechách vůbec první školou tohoto typu, kde se již v roce 1858 začalo jako samostatnému předmětu vyučovat chemii, s níž počítaly osnovy teprve od Hasnerovy reformy, tedy od školního roku 1870-71. Prvním učitelem tohoto předmětu v Pardubicích Josef Zeman.⁵⁷

Zbývalo dořešit poslední otázku emancipujícího se českého školství, otázku vyučovacího jazyka. Jak hlavní školy, tak nižší reálky představovaly potenciální nebezpečí germanizace. Nařízení ministerstva kultu a vyučování z 27. června 1853 znělo: *"Žádný žák hlavní školy nemá do gymnasia přijat býti, který by všechny předměty německy nemohl slyšeti a též latině na základě německého jazyka se učiti... Žáci hlavních škol s českým jazykem vyučovacím, postupují - li do nižších reálků, mají s sebou takovou přípravu z němčiny přinášeti, by tomu neb onomu předmětu po německu mohli vyučování býti"*.⁵⁸ Neněmčilo se však jen na hlavních školách, výstižným příkladem mohla být i vyučovací praxe chrudimské dívčí školy, na níž upozornily Národní listy z 10. ledna 1861: *"Upozorňujeme tedy celé naše okolí na naši dívčí školu, která přec výborná býti musí, poněvadž ve zvláštní přízni u p. šk. rady Maresche jest... Náboženství se vyučuje česky, ostatním předmětům učí tamní p. p. učitelé... německy, paní učitelce se říká madam..."*⁵⁹

57) OA Pce, HŠ Pce, inv. č. 3, s. 9.

58) L. Šafránek, Školy české, obraz jejich vývoje a osudů, II, Praha 1919, s. 110-111.

59) Národní listy, I, č. 10, 10. 1. 1861, s. 4. Jan Maresch (1806-1879), pův. katecheta, pak ředitel hlavní školy v Litoměřicích, v r. 1850 povolán do Prahy jako zemský školní inspektor. Zdatný organizátor, jehož zásluhou vznikla řada učitelských ústavů. Netajil se však svým protičeským smýšlením a nebyl proto mezi českými učiteli oblíben.

Na počátku druhé poloviny 19. století existovala však již proti germanizačním snahám poměrně široce založená fronta obránců jazykových práv, mezi nimiž nechyběli ani někteří pedagogové. V otázce vyučovacího jazyka měli dostatečný prostor k iniciativě, aniž by se vystavovali nebezpeční nařčení z porušování školních nařízení. Na pardubické podreálce, od října 1858 trojtřídní, se v souladu se zákonným ustanovením učilo všem předmětům, s výjimkou náboženství a českého jazyka, německy, nicméně žáci byli seznamováni s českou terminologií jednotlivých vědních disciplin, což se zdůvodňovalo pragmatiky - jediné tak prý mohli látku plně pochopit.⁶⁰ Otázku vyučovacího jazyka oživilo vydání Říjnové diplomu. Již počátkem roku 1861 vyzvala hradecká konzistoř (na základě konkordátu z roku 1855 byly opět všechny školy podřízeny církevnímu dohledu) všechny okresní školdozorce, aby oznámili, jakého vyučovacího jazyka se v nižších reálkách v obvodu jejich působnosti používá, a jsou - li všichni vyučující schopni učit česky. Z Pardubic došla odpověď počátkem února t. r., měla podobu návrhu, aby se česky učilo všem předmětům, s výjimkou jednoho, např. dějepisu. Cílem tohoto návrhu mělo být jednak prosazení češtiny jako vyučovacího jazyka, jednak snaha procvičovat až dosud získané znalosti němčiny. S návrhem údajně souhlasilo i městské zastupitelstvo.⁶¹ Ostatně i pamětní kniha pardubické hlavní školy spojené s podreálkou je od počátku 60. let vedena česky). Od školního roku 1861-62 byla v obvodu hradecké konzistoře zavedena čeština jako vyučovací jazyk na nižších reálkách v Čáslavi, Vysokém Mýtě, Chrudimi, Náchodě, Novém Bydžově, Pardubicích, Poličce a Jičíně. Německy se na uvedených školách vyučovalo pouze němčině, žádnému jinému předmětu.⁶²

V roce 1864 byla rozhodnutím českého zemského sněmu zrovnoprávněna čeština a němčina v nižším a středním školství, císař však toto usnesení potvrdil až v roce 1866. Dne 19. ledna t. r. byl schválen zákon o provedení rovného práva obou jazyků na obecných a středních školách. V Chrudimi se tak česky učilo na všech školách bez výjimky, v Pardubicích tvořilo onu výjimku škola židovská, zřízená ve školním roce 1867-68 pro 30 žáků.⁶³

Celkovým dovršením procesu vzniku moderního školství, který trval zhruba sto let, bylo vydání tzv. Hasnerova zákona v roce 1869. Ten definitivně uzavřel dějiny obrozeneckého školství, které jsme na příkladu Chrudimi a Pardubic sledovali. Výchozí pozice byly u obou měst stejné - špatné materiální podmínky, mizivá školní docházka, nekvalifikované učitelské síly. Realizace tereziánských školských reforem proběhla výrazně úspěšněji v Pardubicích - město dokázalo využít výhod, plynoucích z postavení centra kamerálního panství. Až do poloviny 19. století byla pardubická hlavní škola lepší v kvalitě výuky, v materiálním zabezpečení školy, v platech učitelů - "předstih" měla i v poněmčování vyučování,

60) OA Pce, HŠ Pce, inv. č. 3, s. 40.

61) Tamtéž, s. 40-42.

62) Konsistoriální kurendy, N. E., 7185, 3. 10. 1861.

63) SÚA Praha, ŠF, inv. č. 4, kart. č. 79.

daném výraznější germanizací města. Teprve před polovinou 19. století byly - mj. díky neúnavné činnosti J. L. Ziegra v Chrudimí - sflý opět zhruba vyrovnány. Pardubice zvolna doháněly opožděný nástup národního probuzení- vezmeme - li za doklad úspěšnosti vlastenecké agitace české divadlo, pak v Chrudimí se hrálo první české divadelní představení v roce 1839, kdy měšťané na popud Zieglera uvedli Tylova Nalezence, v Pardubicích přiměl své sousedy k sehrání Štěpánkových Berounských koláčů až vlastenecký lékař J. B. Pichl v roce 1845.

Dosud se však zcela nevyrovnala úroveň obou škol co do hmotného zajištění. V roce 1863 dosahovala celková roční dotace hlavní a nižší reálné školy v Chrudimí m 4 192 zlatých 50 krejcarů, v Pardubicích 5 058 zl. 11 kr. Na obou školách působilo deset učitelů a jeden katecheta, který byl současně ředitelem.

Uspokojivě byla vyřešena otázka vyučovacího jazyka, jímž se jednoznačně stala čeština. Necele století mezi roky 1777 - 1870 lze tak jednoznačně považovat za etapu, která nejen v dějinách obou měst, ale i v dějinách celého národa patří ke klíčovému období rozvoje společnosti. Součástí změn, které s sebou tato etapa přinesla. byla rovněž transformace pozdně feudálního školství na vzdělávací soustavu, odpovídající potřebám občanské společnosti: školní docházka jako základ alfabetizace obyvatelstva je nezbytnou podmínkou pro vznik občanských a kulturních aktivit národního společenství, aktivit, které vedou k jeho emancipaci politické a tím ke vzniku moderního národa, jehož příslušníci považují vzdělání za žádoucí osobní kvalitu.

L'enseignement primaire dans les villes de Chrudim et de Pardubice pendant l'poque dite "la renaissance de la nation tcheque"

(Resume)

L'article present s'efforce a reconstruire l'histoire de deux écoles, a savoir celle de Pardubice (ville - centre du domaine cameral) et celle de Chrudim (ville royale et siege du gouvernement régional) dans la période 1776 - 1870 et de trouver leur place au processus appelé *la renaissance de la nation tcheque*. L'article étudie le développement de l'organisation scolaire et des plans d'enseignement, elle traite les problemes des enseignants et des écoliers, meme que les relations entre l'école et la municipalité.

L'enseignement primaire en Boheme, comme dans tout l'Empire des Habsbourgs, commença a se développer grace aux réformes scolaires de Marie Therese datant du 1775 et appelés le *Schulpatent*. Dans les villes observées, meme les conditions initiales furent bien différentes -pendant la premiere moitié du 19e siecle, on remarque la stagnation économique et sociale de Chrudim, tandis que Pardubice, surtout grace a sa situation sur la comunication ferroviaire (la premiere en Boheme) progressa d'une maniere tres importante.

La réalisation du Schulpatent fut plus facile et plus efficace a Pardubice puisque l'administration du domaine caméral fut évidemment interésse a remplir tous les lois avec une précision assidue. L'école, a partir de 1728 tenu comme *gymnasium* par les cordeliers, a vécu, apres l'abolition de l'ordre en 1786, un vrai épanouissement ce qui ne fut pas le cas de l'école a Chrudim n'ayant pas été capable de résoudre de nombreux problemes, surtout les problemes matériaux. Malgré cela, les municipalités des deux ville s'efforcèrent a accomplir les lois, pas seulement celle de 1775, mais aussi les suivants.

L'organisation de l'école primaire, stable et sanctionnée par la loi, formait une base nécessaire pour la réalisation des plans éducatifs et des programmes d'enseignement qui, bien sur, changeaient pendant la période examinée. La question tres importante fut celle de la langue d'enseignement. Pour la scolarité de l'époque thérésienne et surtout celle de Joseph II, c'était l'allemand. Ce fait fut donn par l'idée assez simpliste que la langue unie est indispensable pour l'unification administrative de l'Empire. Le résultat fut le contraire: les efforts pour sauver et faire renaitre la langue tcheque. Ces efforts furent plus efficaces a Chrudim, ou il y avait la vie culturelle et patriotique considerable surtout a partir de 1825 quand Josef Liboslav Ziegler, personnage remarquable da la renaissance tcheque, fut installé a Chrudim comme décan municipal.

Les combattants contre *la germanisation* de la scolarité gagnèrent en 1866, par la sanction impériale du loi sur l'égalité du tcheque et de l'allemand dans les écoles primaires et secondaires. Les ecoles a Chrudim et a Pardubice devinrent completement tcheques, sauf l'école juive a Pardubice, dont la langue d'enseignement resta l'allemand.

Le trait assez intéressant de la scolarité de l'époque jéséphiniste fut l'enseignement appelé *industriel* dont le but fut de préparer les enfants des couches sociales infortunées pour la vie pratique. Les élèves apprirent à cultiver les plantes textiles, à élever le ver à soie, ils durent maîtriser les bases de la pomiculture, de la culture maraichère etc. Les jeunes filles apprirent à coudre, tricoter, tisser, filer (l'expérience de Chrudim fut aidée par la manufacture à Linz qui donna aux élèves 50 rouets). Comme ces activités furent unies avec la possibilité pour les élèves de gagner un peu d'argent, elles se développèrent assez facilement.

Dans les années 1777 - 1870 se forma l'enseignement primaire satisfaisant les besoins de la société tchèque moderne. La scolarité fut devenue obligatoire, comme langue d'enseignement on employa - à Pardubice et à Chrudim - comme dans la plupart des villes en Bohême - la langue tchèque. Grâce à l'influence de la scolarité primaire obligatoire, les citoyens sont devenus instruits, capables de réfléchir sur son authenticité nationale, comprendre cette authenticité et faire des efforts pour l'obtenir.